

Антоніна ПЛЕЧКО

СОНЦЕ В УЯВЛЕННЯХ І ВІРУВАННЯХ ПОЛІЩУКІВ

У статті узагальнено матеріали етнолінгвістичних досліджень про сонце, подано результати дослідження сучасних середньополіських вірувань про сонце, здійснено системний опис номінацій, пов'язаних із сонячним світилом.

Ключові слова: *номінація, сонце, гра сонця, затемнення сонця, реалізація опозицій.*

Уявлення людства про солярні об'єкти (сонце, місяць, зорі) можна віднести до найархаїчніших вірувань. Українці-язичники з давніх-давен розуміли непересічне значення світла й тепла в житті людини. Для охрещеної Русі був характерний православно-язичницький синкретизм, який зберігається й досі, коли народні вірування українців тісно переплетені з релігійними віруваннями.

Мета розвідки – здійснити комплексний етнолінгвістичний аналіз традиційних уявлень про *сонце* в духовній культурі Середнього Полісся. Об'єктом нашого дослідження є традиційні міфологічні уявлення про *сонце* у віруваннях поліщуків та його номінація в контексті середньополіської мовно-культурної діалектної системи. Предмет розвідки – номінативні та семантичні процеси в системі номінації та у вербалізації уявлень про *сонце* в середньополіському діалекті й традиційній культурі. Для реалізації цієї мети необхідно розв'язати такі завдання:

- проаналізувати й узагальнити матеріали сучасних етнолінгвістичних досліджень про сонце;
- здійснити системний опис номінації *сонце* в середньополіському діалекті та інтерпретацію окремих елементів культурного явища на основі аналізу цілісного культурного тексту;
- установити структуру досліджуваного культурного явища в єдності різнопланових елементів – вербальних, реалемних, акціональних, агентивних, локативних, темпоральних, атрибутивних тощо.

Актуальність статті зумовлена відсутністю системного аналізу народних вірувань території Середнього Полісся про сонце. Аналіз сучасного стану цих вірувань дасть змогу зрозуміти, наскільки вони зазнали змін у структурному та семантичному плані.

Образ *сонця* був об'єктом вивчення різних наук із давніх часів. Зокрема, у літературі до сонячних мотивів звертались Овідій,

Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Тичина, В. Винниченко, О. Олесь, В. Симоненко та ін.¹ Сонячна символіка привертала увагу дослідників: О. Потебні, митрополита Іларіона, Г. Булашева, І. Нечуя-Левицького, М. Костомарова, П. Чубинського, В. Петрова та ін. У XX столітті з'являються ґрунтовні лексикографічні праці: енциклопедія „Міфи народів мира” за редакцією С. Токарева, у якій подано скруп'юльозний аналіз різних міфологічних систем, зокрема й солярних міфів; польський словник „Słownik stereotypów i symboli ludowych” (SSSL) Єжі Бартмінського, у якому концепту *сонце* приділено значну увагу, здійснено семантичний та структурний аналіз вірувань слов'ян, зокрема польських вірувань про сонце; велику цінність для науковців-славістів має і російський словник „Славянские древности. Этнолингвистический словарь” (ЕССД), у якому об'єктом дослідження стали деякі функціональні особливості сонця (*гра сонця, затемнення сонця*)². Серед сучасних вітчизняних мовознавчих праць варто назвати словник-довідник „Знаки української етнокультури” В. Жайворонка, де з'ясовано етносимволіку поняття *сонце* в українських віруваннях, звичаях та обрядодіях; дисертаційне дослідження О. Таланчук „Українська народна космогонія. Специфіка міфопоетичного мислення”, де одним з об'єктів дослідження є сонце в народних віруваннях, дисертаційне дослідження Т. Федотової „Міфологеми вогню та сонця в українській літературі: інтерпретаційні моделі”, де досліджено особливості художнього втілення міфологеми сонця у фольклорі та художніх літературних джерелах³.

¹ Домчук М. П. Сонце звало мене в небо... (тема «сонцепоклонництва» в інтерпретації Олександра Олесья) // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2008 – № 2. – С. 46-50; Федотова Т. В. Міфологеми вогню та сонця в українській літературі: інтерпретаційні моделі. / Автореферат дисертації канд. філол. наук. Спеціальність: 10.01.01. Українська література. – Київ, 2006. – 18 с.; Шуляк С. Концепт сонце у поетичних ідіолектах Є. Гуцала та В. Симоненка // Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка – 2010 – Випуск 89 (1) – С. 370-374.

² Мифы народов мира: энциклопедия. – Т. 1 / Под. ред. С. А. Токарева. – Москва, 2003. – С. 461-462; Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. Г-К. – Москва, 1999. – С. 276-279, 376-377; Słownik stereotypów i symboli ludowych / Konsercja całości i redakcja J. Bartmiński. – Т. 1. – Z. 2. – Kosmos: ziemia, woda, podziemie. – Lublin, 1999. – S. 118-157.

³ Жайворонек В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – Київ, 2006. – С. 564-567; Таланчук О. М. Українська народна космогонія. Специфіка міфопоетичного мислення: Дисертація д-ра філол. наук: 10.01.07 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 422 с.; Федотова Т. В. Міфологеми вогню та сонця в українській літературі: інтерпретаційні моделі / Автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Спеціальність: 10.01.01. Українська література. – Київ, 2006. – 18 с.

У своїх віруваннях українці здавна є сонцепоклонниками⁴. На божественне походження сонця вказують міфи різних народів: так, у шумерів бог сонця Уту (син бога місяця Нанкі), у єгиптян бог сонця Ра, у греків – Геліос, у Персії – Мітра, у слав'ян Дажбог – сонце та три його побратими: бог весняного сонцестояння Ярило, бог літнього сонцестояння Симаргл-Семярило та бог зимового сонцестояння Коляда, інші дослідники ще називають бога сонця Хорса або Сварога⁵.

За результатами дослідження констатуємо, що для поліщуків характерне сакральне сприйняття сонячного світила. Водночас відзначимо, що в досліджуваних населених пунктах не зафіксовані сакралізовані власні назви *сонця*, які трапляються в давніх віруваннях українців (у розвідках П. Чубинського, Г. Булашева, В. Петрова): Око Боже, Сонце Праведне, Коло, Колесо, голова Бога, Дажбог, Білобог, Хорс та ін.⁶ Для номінації *сонця* поліщуки використовують загальний іменник сер. роду *сонце* (н.п. 1, 3, 9, 10, 12-14, 16, 18, 19-23, 25-30), емотивний іменник *сонечко* (н.п. 3, 4, 9, 12, 16, 27), спорадично зафіксовані атрибутивно-предикативні конструкції *боже сонечко* (н.п. 2, 4, 26), *боже св'ї тило* (н.п. 3), *вогн'а на кул'а* (н.п. 3). Такі назви свідчать про поступову втрату давньої традиції називати сонячне світило власними іменами-символами та властивими йому означеннями. Водночас сакральність сонця спостерігаємо в ритуальних діях поліщуків щодо сонця: потрібно хреститися до сонця (до *сходу сонця*) (н.п. 3, 4, 5, 7-10, 13, 14, 18, 20, 21, 23, 25-29); хреститися до сонця на великі свята (н.п. 9, 10, 28, 29), на Паску (н.п. 8); під час звертання до сонця з проханнями *к'лалі на себе хрест* (н.п. 2, 3), моляться до сонця (н.п. 16, 21). Ритуал хреститися до сонця підтверджує

⁴ Жайворонек В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – Київ, 2006. – С. 565; Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. – Київ, 1992. – С. 21-22.

⁵ Мифы народов мира: энциклопедия. – Т. 1 / Под. ред. С. А. Токарева. – Москва, 2003. – С. 461; Войтович В. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль, 2008. – С. 52-53, 116; Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. – Київ, 1992. – С. 21-22, 101-103; Słownik stereotypów i symboli ludowych / Koncepcja łańcucha i redakcja J. Bartmiński. – Т. 1. – З. 2. – Kosmos: ziemia, woda, podziemie. – Lublin, 1999. – S. 119.

⁶ Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. – Т. 1. – С.-Петербургъ, 1872. – С. 3-4; Булашев Георгій. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – Київ, 1993. – С. 241; Петров В. Мітологема «сонця» в українських народних віруваннях. Етнографічний вісник. Кн. 4. – Київ, 1927. – С. 89.

сприйняття сонця поліщуками як Божого, святого. Однак навіть поодинокі відповіді інформаторів не *бачили такого, не пам'ятають* свідчать про поступову втрату традиції.

Заборона згадувати сонце в прокльонах, клястися ним також указує на його божественне походження: *Кляс'я і проклятих гр'єх* (н.п. 2, 4, 5, 7-9, 11, 12, 14, 17, 18, 21-23, 25-30), мотивуючи це тим, що *воно пов'єр'ятаєца до тебе* (прокльони) (н.п. 9, 25, 18); *це сватин'а* (н.п. 22), у поодиноких випадках інформатори зазначають прокльони: *а щоб ти сонця не бачила* (н.п. 24).

Фіксуємо втрату жанрів народної творчості (казок, легенд про сонце), які раніше передавались із уст в уста, де сонце виступало персоналізовано – чоловіком чи жінкою. Від інформаторів не записано легенд про те, що сонце може вкрасти собі наречену, що в нього є сім'я (мати, сестра)⁷, не зафіксовані перекази про те, що сонце може спалювати чортів, зв'язок сонця з ангелами⁸. Лише поодинокі збережено залишки легенд, зокрема про переможність та значимість сонця порівняно з іншими природними явищами та об'єктами: *як в'єтер по в'єйє, то с'кок'і не дуйє, то не з'дуне. А як сонце пр'ин'є ч'є, то мусимеш з'н'ати кожуха* (н.п. 16). Поодинокі фіксуємо залишки вірувань про те, що чорти, нечисть бояться сонця (н.п. 3, 9, 26), у віруваннях поліщуків трапляється атрибутивне словосполучення на позначення конкретного часу доби – *з'лупе в'р'єм'а: як ноч з часу до т'р'ох – з'лупе в'р'єм'а, то д'є чор'ти ж'єн'аца. А як сонце начі найє св'ї танок, то н'є ч'їстої с'їл'є ко'н'єц. А у з'лупу ноч луч'є н'ї д'є н'є хо'д'їт.* (н.п. 9). Представлений матеріал дає підстави простежити опозицію *світло:тьма, добро:зло, святий:нечистий*. У народних традиціях спорадично збережено вірування про те, що сонце не завжди лише гріє та несе життя, воно може заподіяти шкоду людині, а саме вкрасти очі людини (н.п. 3, 20, 26, 28) тому на *сонце не можна г'ля'д'єт'* (н.п. 3, 19, 26, 28). Зазначене дає змогу виділити паралель *сонце:вогнь, вогнь:небезпека: хвороба, опозиції сонце:хвороба, здоров'я:хвороба*. Цікавим є зафіксоване на Поліссі твердження, яке обмежує можливість дивитися на сонце людям єврейської національності: *Йє'рейї не бачат сонця. Питайє жи'доука матер мо'їу чи високо сонце. А мати каже: „А*

⁷ Булашев Георгій. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – Київ, 1993. – С. 241-244; Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русский край. Матеріали и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. – Т.1. – С.-Петербург, 1872. – С. 3.

⁸ Петров В. Мітологема «сонця» в українських народних віруваннях. Етнографічний вісник. Кн. 4. – Київ, 1927. – С. 94-96.

|шо |ви не |бачите, – а жи|доўка – н'е, не |бачу, бо |нам не розр'еше|но |бачит' |сонца” (пор.: наші предки мотивували заборону дивитися на сонце взагалі й під час затемнень тим, що сонце святе та праведне, а люди грішні, тому вони не мають права дивитися на сонце, і лише чиста людина може пізнати чисте сонце)⁹. Отже, простежуємо паралель *євреї:грішники*, опозиції *праведне:грішне*.

Окремо проаналізуємо зафіксоване у віруваннях поліщуків явище *гри сонця* на великі свята. Ці вірування неодноразово привертали увагу дослідників¹⁰. Зокрема, учені Московської етнолінгвістичної школи зазначають, що цей ритуал сонця можна спостерігати у великі свята (1-2 рази на рік) під час сходу сонця, а зрідка заходу цього світила. Учені Люблінської етнолінгвістичної школи зазначають, що на конкретні свята (Великдень, св. Петра і Павла, св. Яна, Трійцю, Різдво тощо) сонце *igra na różne kolory, tańcuje nad zachodem, kłania się*. В ЕССД явище *гри сонця* позначене дієсловами: *играет, скачет, купається, прыгаёт, танцует, сдвигается, радуется, веселится, пляшет* та ін. Семантичне значення *гри сонця* з'ясовував О. Потєбня в розвідці „О некоторых символах въ славянской народной поэзии”: 1) ‘танцювати, крутитися (кружляти)’; 2) ‘яскраво світити’; 3) ‘приносити жертву богам’¹¹.

На Середньому Поліссі зафіксовано такі дієслівні конструкції на позначення поняття *гри сонця* – ‘по-особливому сходить’: *з|райе* (н.п. 3, 6, 7, 11, 14, 18, 20, 29); *з|райеца* (н.п. 4); *зу|лаіе* (н.п. 4, 8); *ку|пайеца* (н.п. 5, 9-12, 16, 18, 20, 30); *н'ер'ел'і|вайеца* (н.п. 4, 14, 27); *м'е|н'айеца* (н.п. 5, 26, 27, 30); *тан|цуйе* (н.п. 11); *радуїеца* (н.п. 1, 2); словосполучення *і|накше с|в'ет'ім* (н.п. 24); *с|ходить нез|вично* (н.п. 28); *сонце в бу|к'етах* (н.п. 5) тощо. Отже, у віруваннях поліщуків *гри сонця* використовується в двох значеннях, поданих О. Потєбнею: 1) ‘танцювати, крутитися (кружляти)’; 2) ‘яскраво світити’. Вибір дієслова у поліщуків

⁹ Петров В. Мітологема «сонця» в українських народних віруваннях. Етнографічний вісник. Кн. 4. – Київ, 1927. – С. 92-93.

¹⁰ Słownik stereotypów i symboli ludowych / Koncepcja całości i redakcja J. Bartmiński. – Т. 1. – З. 2. - Kosmos: ziemia, woda, podziemie. – Lublin, 1999. –S. 123-124; Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. Г-К. – Москва, 1999. – С. 376-377; Толстая С. М. Солнце играет // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – Москва, 1986. – С. 8-11; Петров В. Мітологема «сонця» в українських народних віруваннях. Етнографічний вісник. Кн. 4. – Київ, 1927. – С. 104-105.

¹¹ Потєбня А. О некоторых символах въ славянской народной поэзии. Второе издание. – Харьковъ, 1914. – С. 165.

мотивується інколи назвою свята або його символікою: *на Ку¹пайла | сонце ку¹пайеца* (н.п. 10, 11, 12, 16, 18, 20, 30); *ра¹д'їе | сонце, бо чоло¹в'ек, л'у¹д'їна освобож¹даїеца од гр'є¹ха* (н.п. 11); *так | радуїеца воскре¹с'ен':у, шо хрис¹тос воск¹рес* (н.п. 6, 12). Усі поліщуки зазначають, що *гра сонця* відбувається під час сходу сонця. Крім того *гра сонця* відбувається і в певні свята, які на Середньому Поліссі представлені хрононімами: *на Ку¹пала* (н.п. 6, 9, 10-12, 16, 18, 20, 30); *на | Паску* (н.п. 3, 4, 6, 7, 8, 11, 12, 20, 21, 24, 26, 28, 30) або *Вел¹икден'* (н.п. 5, 27, 29); *Благо¹в'ешчен':а* (н.п. 5, 29); *|Тройцу* (н.п. 6). За уявленнями поліщуків, *І|сус Хрис¹тос воск¹рес, і це вел¹ике торжест¹во, і | сонце зра¹д'їло, і |ўсе |на с¹в'їт'ї з¹раїе, перели¹вайеца, |так і |сонце ус'їма |барвами з¹раїе, |с'айво у |сонця в |цей |ден' |йак во¹но с¹ходить, це |на Вел¹икден' і |мо на Благо¹в'ешчен':е це |мона по¹бачит* (н.п. 29). На великі релігійні свята сонце, за уявленнями поліщуків, набуває незвичного кольору: *гол¹б¹ов'ен'к'е і зе¹л'ен'ен'к'е* (н.п. 2); *йаск¹раве, чер¹воне* (н.п. 3); *зе¹лене, і |жовте, і чер¹воне, і ў¹с'ак'їм'ї цв'є¹там'ї* (н.п. 6); *|йарк'е* (н.п. 21); *|р'їзними |барвами* (н.п. 26, 27, 29).

У цих віруваннях відбивається персоніфіковане сприйняття сонячного світила як живої істоти. На запитання «Чи можна на Великдень у сонці побачити якусь людину?» сучасні поліщуки дають негативну відповідь, бо не чули такого й не бачили. Лише спорадично (н.п. 10, 11) інформатори зазначають, що то *мо там ч'ї |ангел Гос¹подній, ч'ї |сам Бог йаў¹л'айеца*, що свідчить про втрату народної традиції, на яку звертав увагу в I п. XX ст. В. Петров¹².

Розглянемо сприйняття сучасними поліщуками *затемнення сонця* – природного явища, якому в народних віруваннях здавна приписували негативний вплив на людей, яке нерідко сприймали як кару Божу за людські гріхи. В усіх слов'янських народів існувало вірування про викрадення небесних світил демонами (серби, болгари), драконами (болгарські слов'яни), вампірами (албанці)¹³. У давніх українських віруваннях сонце міг з'їсти вовкулака, або це боротьба сонця й місяця¹⁴. Серед поліщуків фіксуємо вірування про

¹² Петров В. Мітологема «сонця» в українських народних віруваннях. Етнографічний вісник. Кн. 4. – Київ, 1927. – С. 101-103

¹³ Плотникова А. А. Мифология атмосферных и небесных явлений у балканских славян // Славянский и балканский фольклор. Народная демонология/ Отв. ред. С.М. Толстая. – Москва, 2000 – С. 254-255; Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. Г-К. – Москва, 1999. – С. 277.

¹⁴ Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ

те, що колишні люди сприймали затемнення сонця (на Поліссі представлено фонетичними варіантами лексема за¹⁵ *темнен':а, зат'ем'н'ен':е, зат'ем'н'ен'їе*, іменниково-дієслівною конструкцією *сонце | буде м'ї'н'аца* як Божу силу: *мо ко'н'ец | св'єту* (н.п. 1, 12, 15, 20, 29); *темно | стало. | Божий суд | кажут'* (н.п. 2, 16); *їа'кас' пла'н'ета наб'е'гаїе чи їа'к'їїес' х'марк'ї.* (н.п. 4); *це Бог ка'райе л'у'д'ей і по'казуїе сво'їу с'лаву.* (н.п. 11); *це за | наші гр'ї'хи, це ненор'мал'но, це пересто'рога від | Бога.* (н.п. 26); *Це | божя | сила* (н.п. 27). Божественне сприйняття затемнення сонця зумовлює й ритуальні дії поліщуків: *то | падали і хрес'тилис'* (н.п. 22); *мо'лилис'* (н.п. 22, 26); *л'уди бо'їалис'* (н.п. 3, 4, 23, 25-27, 29); *волно'вал'їса | л'уд'е | моцно, коло | т'їл'їса* (н.п. 2); *па'гано на | н'ого гл'а'д'ет', не | мона* (н.п. 19); *за | копчувал'ї ст'ек'ло* (н.п. 24, 10). Зафіксована й негативна відповідь: *не бо'їал'їса | л'уди за'темнен':а. Ка'зал'ї, шо | скоро | вїд'е | сонце.* (н.п. 4, 9, 11, 12, 13, 21, 27, 28, 30). В уявленнях простежуємо опозиції *світло:тьма, життя:смерть*. Спорадичні вірування засвідчують, що народне розуміння явища *затемнення сонця* поступово втрачає свою значимість і сучасні поліщуки мотивують його по-науковому.

Водночас із божественним сприйняттям сонця в українських віруваннях здавна відомі табу, пов'язані із сонячним світилом. Зокрема, В. Петров зазначав, що українцям заборонено було робити щось нечисте, гріховне при сонці, лаяти сонце, показувати на нього пальцем, справляти нужду тощо¹⁵. Про існування низки заборон, пов'язаних із солярним культом, зазначено і в польських віруваннях: *w zakazach wskazywania na słońce palcem, by nie wyklucić tu oczu; przeklinania w jego obecności; stawania tyłem; oddawania toczu; wyrzucania śmieci w jego stronę*¹⁶. Серед зафіксованих на Середньому Поліссі заборон можна виділити такі: *пал'цем по'казувати нел'з'а, вел'кий гр'єх* (н.п. 1, 3, 5, 7, 10); *плу'вати уна'с'ї бог* (н.п. 3, 27); *сп'ї'ноу не | можна. Це вел'чезний гр'єх за'дерти со'рочку | проти | сонця, ого'л'аца* (сходити по нужді)

Западно-русский край. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. – Т. 1. – С.-Петербургъ, 1872. – С. 13-14; Булашев Георгій. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – Київ, 1993. – С. 245; Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. Г-К. – Москва, 1999. – С. 277.

¹⁵ Петров В. Мітологема «сонця» в українських народних віруваннях. Етнографічний вісник. Кн. 4. – Київ, 1927. – С. 93.

¹⁶ Słownik stereotypów i symboli ludowych / Koncepcja całości i redakcja J. Bartmiński. – Т. 1. – З. 2. – Kosmos: ziemia, woda, podziemie. – Lublin, 1999. – s. S127.

(н.п. 9, 18, 27); не можна проти сонця дулі дават це великий гріх (н.п. 26). Зафіксовано відповіді інформаторів про низку заборон, які в сучасних умовах не функціонують (н.п. 4, 12, 20, 21, 23, 28, 29, 30). Подекуди заборони відсутні (н.п. 6, 8, 13, 14, 15, 17, 19, 22, 25). Негативні відповіді вказують на поступову втрату заборон, пов'язаних із сонячним культом.

Сталими та добре збереженими на території Середнього Полісся є заборони, пов'язані із заходом сонця. Поняття захід сонця представлено іменниками захід, заход, рушення. В усіх населених пунктах зафіксовано такі заборони: с'мет'є винос'ит' і воду вил'іват' гр'єх, н'є можна (н.п. 1, 3, 4, 5, 7-10, 13-15, 21, 23, 24, 26, 28-30); н'є вил'івайут' во'ди (н.п. 1, 5, 7, 8, 10, 12-15, 18, 21, 23, 28-30); інколи воду конкретизують куп'єл' з ді'та не вил'іват' (н.п. 4, 26); пози'чат' не мона (н.п. 3, 4, 16, 17, 22, 25, 26, 29, 30); могли конкретизувати дію, що гро'шеї не пози'чат (н.п. 14); по'воду н'є і'дут' (н.п. 5, 7, 14, 25); хату не ме'ли (н.п. 3, 24); х'л'єба не в'р'їж но'жом (н.п. 9, 14); не можна ў го'роді ро'біт' (н.п. 26). Мотивація цих заборон пов'язана з хворобами й негараздами, які несуть за собою їх порушення. Зокрема, поліщуки зазначають, що особливо не вил'івати воду по за'ходу сонця, ка'зали не вил'іват' воду на'двор, бо то'го сил'но ног'і бо'л'ат, бо т'ї хто ход'ат по'той во'д'є, с'тане ў'нейі, а л'уде, босийє ходили і ног'і од'нейі бо'л'єли. (н.п. 29); бо йак ус'туп'їш у'ту воду чи с'м'єт'є н'їсл'а за'ходу, то'буде те'бе сил'но ч'їркам'і обси'пат' (н.п. 8); а с'м'єт'є не вк'ї'даїут' по за'ходу сонця, бо йак те с'м'єт'є н'єр'є ступ'їш, то нап'а'де кур'ача сл'єпо'та (н.п. 9); це може призвести до втрати багатства: Не можна з'хати вино'с'ит' це сво'є шос' винос'їш (н.п. 7); не за'м'єтуй' хату в'єчер'ї бо г'рош'ї винос'їш, ви'м'єтуйєш. (н.п. 24); до природних лих та Божої карі: по за'ходу сонця не можна в го'роді ро'біт', сно'ти жат' бо с'палит' чи г'р'їм чи б'ліскаўка. (н.п. 26); бо заси'пайєш і за'ї'вайєш сонце, йак во'но и'че не з'їн'їло. (н.п. 18). Остання мотивація нагадує залишки давнього українського міфу про те, що сонце надвечір іде на відпочинок десь за землю чи в інший світ, а рано-вранці встає¹⁷. Загалом зазначені мотивації вказують на архаїчність вірувань, магичність дій, пов'язаних із

¹⁷ Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русской край. Матеріали и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. – Т. 1. – С.-Петербургъ, 1872. – С. 13-14; Булашев Георгій. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – Київ, 1993. – С. 241.

сходом і заходом сонця, які є реалізацією опозиції *схід:захід, здоров'я:хвороба, багатство:бідність*.

Уявлення про всесильність сонця в поліських віруваннях простежуємо також у міфі про те, що змії (гадюки) на сонці сліпнуть і нічого не бачать. Це вірування в сучасних поліщуках зафіксовано у вигляді традиції *от у |л'ес'е йак га|д'юка, то т'і|кайте на|проти |сонца, а |сонце с|в'ет'ім йеї в |оч'і, осл'еп|л'айе йе|йе. Од |сонца во|на не |бачит'* (н.п. 3, 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 17, 22, 26, 27, 28, 29). Лише в тих населених пунктах, де відсутні ліси, болота, традиція збирання ягід і грибів, зафіксована негативна відповідь (н.п. 12, 23). Якщо пов'язувати гадюку зі злим духом, як сприймають її в народних уявленнях, то в цій традиції відбито безсилля злого духа, нечистого перед сонцем. Простежуємо паралель *гадюка:злий дух, сонце:Бог* і реалізацію опозицій *злий дух:Бог, нечисте:праведне, святе*.

Слово *сонце* має індоєвропейське походження: рос. *сонце* білор. *сонца*, д-р. *сьльньце*, п. *slonce*, ч. *slunce*, слц. *slnce*, м. *сонце*, болг. *сьльнце* тощо¹⁸.

Як зазначено в тлумачному словнику, *сонце* – це 1) центральне небесне світило Сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло; 2) відбиття, відображення чим-небудь або в чомусь цього небесного світила; 3) світло й тепло, що випромінюються цим світилом; 4) про те (того), хто (що) є джерелом життя, втіхи, радості і т. ін. для когось; 5) те, що освітлює шлях, той, хто веде за собою (у житті, боротьбі і т. ін.); провідна зоря; 6) центральна планета інших планетних систем; 7) гімнастична вправа на турніку¹⁹. Семантика обрядової назви *сонце* відрізняється від наведених вище значень: 1) небесне світило; 2) Боже світило, що захищає людей від демонічних сил; 3) у значенні персоніфікованої особи, що на релігійні свята по-особливому сходить: грає, купається, танцює; 4) визначальник погоди на найближчий час.

Водночас представлено й семантику евфемізму *сонечко*: 1) пестливе до сонце; 2) уживається як ласкаве звертання до дорогої, милої людини; 3) невеликий жучок круглої або подовженої форми, що має червонувате або жовтувате з чорними цяточками забарвлення²⁰. Обрядове значення номена *сонечко* – пестливе називання небесного світила з метою його задобрення та вірою в

¹⁸ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – Т 3. – М., 1987. – С. 710-711.

¹⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ, 2009. – С. 1357.

²⁰ Там же

його всемогутність і силу.

Як відомо, у сучасній українській літературній мові іменник сонце середнього роду. Очевидно, тому й поліщуки часто називають це світило займенником *воно* (н.п. 1, 3, 4, 6, 9, 10, 12, 14, 16, 19, 20, 22-29, 30). Зрідка фіксуємо відповідь, що сонце – *це панна* (н.п. 4, 10, 15, 29). Наявність уявлень про сонце як жінку (панну) можна віднести до давніх вірувань слов'ян, коли наші предки сприймали сонце як богиню (сонце-панна), поступово набравши чоловічих рис, воно стало Господь-сонце²¹. В означеннях щодо сонця інформатори вживають прикметники середнього роду: *божественне* (н.п. 3, 9), *священне* (н.п. 24), *боже* (н.п. 26), *божа сила* (н.п. 2). Такі уявлення є реалізацією опозицій: *Бог:людина, чоловік:жінка*.

Сприйняття сонця як чогось позитивного відображено й у тлумаченні снів. Зокрема, більшість поліщуків зазначають, що сонце уві сні – це добре, (н.п. 3, 4, 5, 9, 11, 16, 17, 22, 24, 25, 27-30): *кажуть їак сонце с'в'єт'їт с'в'єтло – то це добре. А їак бура – па'гано* (н.п. 11); *сонце с'н'їца – то добре* (н.п. 3, 5, 9, 17, 22, 24, 27-29). Простежуємо паралель *сонце:світло: тепло:життя* та їх опозиції *сонце:бура, світло:темнота, добре:погано, здоров'я:хвороба*.

Як свідчить зібраний матеріал, на Середньому Поліссі сонце часто є передвісником погоди: *їасне сонечко – по'года, за'темнене – дощ. Їак у хмару за'ходить, то кажуть буде дощ заўтра* (н.п. 2); *їак чер'воним за'ходить – на по'гону, з'ї'моїу на мо'роз*. (н.п. 7, 8, 22); *їак сонце чер'воне – то на в'їетер* (н.п. 1, 13, 20); *с'ход'їт за'ран'є, с'хон'їло с'а сонце – то н'є года, сонце вишч'єр'єца* [сонце вийшло із-за хмарки, трошки визирає] – *то дощ то'го ж д'н'а. С'їл'но їаснїї за'ход сонца то це на мо'роз* (н.п. 9). Простежуємо опозиції *сонце:дощ, сонце:мороз, тепло:холод, погода:негода* тощо.

Отже, сучасні уявлення поліщуків про сонце, незважаючи на поступову втрату окремих традицій, досить архаїчні. В уявленнях про сонце реалізується головна опозиція *життя:смерть* через конкретні опозиції *світло:тьма, Бог:чорт, схід:захід, тепло:холод, здоров'я:хвороба, багатство:бідність*. Зібраний матеріал відображає лише часткові середньополіські вірування про один з об'єктів неживої природи, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасній етнолінгвістиці.

²¹ Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – Київ, 2006. – С. 565.

Список обстежених населених пунктів Житомирської області

1. с. Виступовичі Овруцького р-ну;
2. с. Гопів Овруцького р-ну;
3. с. Журба (Неволи) Овруцького р-ну;
4. с. Ігнатпіль Овруцького р-ну;
5. с. Красилівка Овруцького р-ну;
6. с. Піпаниця Овруцького р-ну;
7. с. Потаповичі Овруцького р-ну;
8. с. Содокопєнь Овруцького р-ну;
9. с. Тхопин Овруцького р-ну;
10. с. Чабан Овруцького р-ну;
11. с. Чепевки Овруцького р-ну;
12. с. Стипти Черняхівського р-ну;
13. с. Пиріжки Малинського р-ну;
14. с. Чоповичі Малинського р-ну;
15. с. Білокопєвичі Олевського р-ну;
16. с. Кишин Олевського р-ну;
17. с. Перга Олевського р-ну;
18. с. Раловель Олевського р-ну;
19. с. Устинівка Олевського р-ну;
20. с. Бовсвни Лугинського р-ну;
21. с. Літки Лугинського р-ну;
22. с. Червона Волока Лугинського р-ну;
23. с. Куліші Ємільчинського р-ну;
24. с. Миколаївка Ємільчинського р-ну;
25. с. Рясне Ємільчинського р-ну;
26. с. Сепели Ємільчинського р-ну;
27. с. Лозниця Наполиського р-ну;
28. с. Рудня Базарська Наполиського р-ну;
29. с. Сепель Наполиського р-ну;
30. с. Христинівка Народицького р-ну.

Антонина Плечко

Солнце в представлениях и верованиях полешуков

В статье обобщены материалы этнолингвистических исследований о солнце, поданы результаты исследования современных среднеполесских верований о солнце, осуществлено системное описание номинаций, связанных с солнечным светилом.

Ключевые слова: номинация, солнце, игра солнца, затмение солнца, реализация оппозиций.

Antonina Plechko

A sun is in notions and beliefs of the people of Polissia

The paper represents generalized materials of ethnic and linguistic researches about the Sun. It shows the results of modern Middle Polissian beliefs about the sun, and gives a system description of nominations related to the solar luminary.

Keywords: nomination, the sun, solar eclipse, implementation of the oppositions.